

їстичні, не проявляють почуттів. З одного боку, це може бути наслідком виховання відповідно до того, що чоловік не має проявляти своїх емоцій, а ховати їх глибоко всередині. А з другого – при закритості та низькій контактності зі світом може складатися враження, що чоловік є мужнім.

An empirical study of such features as: allowing, implementing in sex, sexual libido, sexual satisfaction, accentuation of character, setting about sexuality, sexual fantasies and more. Comparison of features of attitude to sex and sexual manifestations, depending on marital status, presence of children, and by comparison with the corresponding figures in women.

Keywords: sexuality, sexual fantasies, sexual installation, gender.

Отримано: 14.02.2012 р.

УДК 159.922.4“19”

І.В.Данилюк

Становлення етнічної психології як науки в другій половині XIX століття

У статті здійснено спробу аналізу описового етапу становлення етнічної психології як науки.

Ключові слова: психологія народів, М. Лацарус, Г. Штайнталь, В. Вундт, Г. Лебон.

В статтє осуществлена попытка анализа описательного этапа становления этнической психологии как науки.

Ключевые слова: психология народов, М. Лацарус, Г. Штайнталь, В. Вундт, Г. Лебон.

У середині XIX ст. німецькі вчені приват-доцент кафедри загального мовознавства Берлінського університету Герман Штайнталь (1823–1893) та філософ Моріц Лацарус (1824–1903) стали фундаторами нової дисципліни – психології народів. Вважають, що саме з їхніми іменами пов'язаний новий етап – становлення етнічної психології як самостійної дисципліни. З самого початку не було сумнівів у тому, що нова дисципліна

перебуває у тісному зв'язку з політичним рухом, який ставив за мету створення німецької держави, і має намір зробити свій внесок у цю справу.

Нове фахове видання “Журнал психології народів і мовознавство”, яке почали випускати 1859 р. Лацарус і Штайнталь, одразу привернуло увагу багатьох дослідників у різних країнах Європи. Зокрема, в Росії з'явилися повідомлення про вихід журналу і короткий виклад програмової статті його редакторів “Думки про народну психологію”, а потім надруковано і її переклад [див.: 8]. Журнал видавався впродовж трьох десятиліть, і всього вийшло 20 томів.

Лацарус і Штайнталь брали за основу “дух народу” як певну таємничу субстанцію, що залишається незмінною при різних обставинах і забезпечує єдність національного характеру за всіх індивідуальних відмінностей. Саме внутрішньою сутністю цієї безтілесної субстанції повинні бути пояснені, на їхню думку, відмітні риси суспільних і релігійних поглядів, особливості мови, культури, побуту кожного народу, його історії та способу життя. Вчені вважали, що психологія народів як наука складається з двох частин: пояснювальної, або народно-історичної психології, яка дає відповідь на питання, що є народний дух назагал, безвідносно до окремих народів, та описової, або психологічної етнології, яка характеризує окремі народи як прояв загальних законів розвитку народного духу.

Основний зміст їхньої концепції полягає в тому, що завдяки єдності походження і середовища проживання “всі індивіди одного народу мають відбиток... особливої природи народу на своєму тілі й душі”, водночас “дія тілесних впливів на душу зумовлює певні схильності, тенденції схильностей, властивості духу, однакові у всіх індивідів, внаслідок чого всі вони наділені одним і тим самим народним духом”.

Необхідність створення такої дисципліни пояснювали потребою дослідити закони душевного життя не тільки окремих індивідів, а й спільнот, в яких люди діють “як певна єдність”. Серед таких спільнот (політичних, релігійних, соціально-економічних) особливе місце посідають народи, тобто етнічні спільноти, адже саме етнос як щось історичне, завжди дане, є для будь-якого індивіда абсолютно необхідною і найістотнішою з усіх спільнот, до яких він належить. Вірніше, до яких він сам себе відносить, адже, на думку фундаторів психології народів, етнос є сукупність людей, які сприймають себе як один народ і які зараховують себе до одного народу. Духовна спорідненість між людьми не залежить від

походження чи мови, адже люди визначають себе належними до певного народу суб'єктивно.

“Расу і плем'я людини дослідник визначає об'єктивно; народ людина визначає для себе суб'єктивно, вона зараховує себе до нього; ми запитуємо людину, до якого народу вона себе зараховує” [9].

Перед новою дисципліною стояло завдання відкрити закони людського духу, які мають застосування там, де спільно живуть і діють як певна єдність багато людей.

Завдання психології народів були такі:

- 1) пізнати психологічну сутність народного духу та його дії;
- 2) відкрити закони внутрішньої, духовної або ідеальної діяльності народу в житті, мистецтві та науці;
- 3) назвати засади, причини та передумови виникнення, розвитку й зникнення особливостей різних народів.

Така характеристика нової науки накладала на неї певні обов'язки – вона повинна була стати пояснювальною наукою стосовно інших наук про дух, зокрема історії, літератури, мовознавства, права. Зміст “народного духу” основоположники “психології народів” пропонували розкривати через порівняльне вивчення мови, міфології, моралі, моральних звичаїв, культури, а також історії окремих народів і всього людства.

Хоча між елементами психології народу та індивідуальної психології існують відмінності, перша мислилася як продовження другої. Ішлося про вивчення тих самих процесів, які властиві індивіду. Згідно з усталеною схемою поділу психічних процесів на пізнавальні, чуттєві, вольові відбувалося розмежування суспільних форм свідомості. Міфологію відносили до мислення, релігію – до почуття, народну творчість – до уяви і т. ін. “Дух сукупності”, або народний дух, розкладали на елементи, і розпочиналося групування цих елементів. Проте Штайнталь і Лацарус застерігали від повної аналогії між психологією народу та індивідуальною психологією, наголошуючи, що численність індивідів утворює народ тільки тоді, коли дух народу пов'язує їх в єдине ціле.

Як стверджує О. А. Будилова, “невідповідність між усталеною схемою індивідуальної психології та поставленими соціально-психологічними завданнями приводило до багатьох нерозв'язних труднощів” [1, с. 129]. Однією з них було застосування інтроспективного методу. Новою була пропозиція про дослідження психології народів за допомогою вивчення збережених у мові форм світогляду народу.

Щоправда, напрям “психології народів” мав методологічні хиби: трактування народного духу як субстанції, яка не змінюється

в часі; однобічне вивчення тільки результатів психічної взаємодії – мови, міфології, релігії тощо, тоді як процеси залишалися поза їхньою увагою.

Однак це не применшує заслуги Штайнталя й Лацаруса у спробі представити систему психології народу як науки.

Ідеї фундаторів нового напрямку отримали розвиток і часткову реалізацію у “психології народів” німецького вченого Вільгельма Вундта. 1886 р. Вундт написав етнопсихологічну статтю “Про завдання і шляхи психології народів”, потім переробив її у книгу, яку в перекладі російською мовою видано 1912 р. під назвою “Проблеми психології народів”. Найфундаментальнішою стала його 10-томна “Психологія народів” (1900–1920), яка є унікальною працею з цієї галузі знань, вона закріплює право на існування національної психології як продовження та поглиблення індивідуальної психології. (Історіограф Пенніман жартома стверджував, що, “вірогідно, кожен німець, який не писав “Всесвітню історію культури” в десяти томах, писав “Народознавство” у двадцяти”.) [10, с. 97]. Стисло концепцію “психології народів” Вундт виклав у книзі “Елементи психології народів (Головні риси психологічної історії розвитку людства)”.

Що було принципово нове в концепції Вундта? Психологічна наука поділялася на фізіологічну та культурно-історичну (Volkerpsychologie) психології [Вундт, 1998]. Фізіологічна психологія як експериментальне дослідження “безпосереднього досвіду” виявляє закони психічного буття, що передбачає визнання психічної причиновості. Психологія безпосереднього досвіду скасовує питання про взаємозв’язок психічних і фізичних об’єктів як псевдопроблему. Зовнішній і внутрішній досвід взаємно доповнюють один одного: якщо виникає розрив у безперервності психічного, то цю безперервність можна заповнити фізіологією, і навпаки.

Історична психологія змушена була вивчати історію людської культури з метою пізнання вищих проявів психічної діяльності людини. Тут свою нішу посіла психологія народів. Німецький вчений наголошує, що психологія народів – самостійна наука поряд з індивідуальною психологією, й хоча вона користується послугами останньої, однак і сама надає індивідуальній психології значну допомогу, зокрема: матеріал про духовне життя індивідів, і таким чином впливає на пояснення індивідуальних станів свідомості. На думку Вундта, проблеми Volkerpsychologie пов’язані з тими психічними продуктами, які створено суспільним характером людського життя, і їх неможливо пояснити в рамках однієї лише

індивідуальної свідомості, оскільки вони допускають взаємодію багатьох індивідуальних свідомостей. Загальні уявлення багатьох індивідів виявляються, насамперед, у мові, міфах і звичаях, а всі інші елементи духовної культури – вторинні й зводяться до них. Звичаї виявляють у вчинках ті самі життєві погляди, які зберігаються у міфах і стають загальним надбанням завдяки мові. Елементи духовної культури мають свою відповідність в індивідуальній психології: так, мова ідентична розуму (уявленням), міфи – почуттям, а звичаї – волі. Вундт зазначає, що такі продукти духу, як мова, міфи і звичаї, не піддаються експериментальному дослідженню, на відміну від засадничих психічних процесів, серед яких немає жодного, до якого не можна було б застосувати експериментальні методи.

Дослідник вважає, що “в різних формах духовного спілкування, а особливо в розвитку мови, міфу та звичаїв, ми віднаходимо такі види духовного зв’язку і взаємодії, які, хоча й дуже суттєво відрізняються від зв’язку утворень в індивідуальній свідомості, проте мають не меншу, ніж ця остання, реальність” [3, с. 359]. “Народна душа” є такою самою реальністю, що й індивідуальні душі. Але це не просто сума душ окремих індивідів, а їхній взаємозв’язок і взаємодія, що й визначає нові, специфічні явища зі своєрідними законами. Ці закони не суперечать законам індивідуальної свідомості, не визначають індивідуальну свідомість, але й не заважають її функціонуванню. Таке нове середовище зв’язку і взаємодії душ індивідів і утворює об’єкт народної психології. Народна свідомість є творчий синтез (інтеграція) індивідуальних свідомостей, результатом якого є нова реальність, що виявляється у продуктах надіндивідуальної або надособистісної діяльності в мові, міфах, моралі.

Вундт погоджується із Лацарусом і Штайнталем, що душа народу (він використовує саме це поняття, а не термін “дух народу”, як його попередники) є ніщо поза індивідами. Як і індивідуальна психологія, психологія народів повинна вивчати насамперед уяву, розум, моральність, але не окремого індивіда, а цілого народу, віднаходячи їх у творчості, практичному житті й релігії.

Даючи розгорнуте пояснення ключових завдань нового напрямку, Вундт зауважує, що якої б галузі неторкнулася своїм дослідженням психологія народів, усюди виявляється, що її функції уже виконують окремі дисципліни. Однак можна припускати, що залишається ще одна прогалина, яка потребує заповнення після докладного й глибокого дослідження. Кожна з окремих історичних наук вивчає історичний процес лише в одному напрямі душевного життя. Так, мова, міфи, мистецтво, наука, державний устрій і

зовнішні долі народів, на думку Вундта, є окремими об'єктами різних історичних наук. Учений ставить запитання: “Хіба не очевидна необхідність зібрати ці окремі промені духовного життя немовби в єдиному фокусі, ще раз зробити результати всіх окремих процесів розвитку предметом об'єднаного і порівняльного історичного дослідження?” [2, с. 206].

На думку Вундта, завданням психології народів повинно бути вивчення народного духу, під яким він розумів вищі психічні процеси, що виникають у спільному житті багатьох індивідів. Джерела психічних явищ, породжених “співжиттям”, “комунітетом”, учений убачав в індивідуальній свідомості, оскільки тільки в ній вони могли існувати. Духовне сукупне життя не існує поза ними, хоча продукти її – мова, міфи, релігія – об'єктивні. З цього слушного твердження зроблено геніальний висновок про те, що “аналізуючи який-небудь продукт спільної творчості народу, ми не можемо обійтися без допомоги індивідуальної психології, але це не означає, що немає жодних пов'язаних із спільним життям людей психологічних законів” [2, с. 260–261]. Адже всі продукти духовного життя людини виникають лише в суспільстві.

Більш прогресивною (порівняно зі Штайнталем і Лацарусом) була думка Вундта про те, що душевний устрій народу не є constanta. Він заперечував у народному духові наявність незалежного від індивідуумів субстанційного ядра. В емпіричній психології душа, на його думку, є ніщо інше, як безпосередній зв'язок психологічних явищ. Саме в цьому значенні психологія народів може використовувати поняття “народний дух”. Замість субстанціонального розуміння Вундт стверджує, так зване, актуальне розуміння природи душі, згідно з яким народний дух, будучи продуктом спільного існування й взаємодії людей, має таке саме реальне значення, як душа індивідуальна. Тим самим учений заклав ідею розвитку етнічної психології й не допускає обмеження соціально-психологічних процесів буттям (субстанцією), яке стоїть за ними.

До психології народів переносили закони індивідуальної психології, які трактувалися в контексті вундтівського вчення про асоціації; разом із поняттям “апперцепція” і трактуванням волі її збагачено уявленням про активність душевної діяльності.

За допомогою методу аналізу конкретно-історичних продуктів народів: мови, міфів та звичаїв, які становлять основні складові психології народів, учений вирізняє зв'язки уявлень і почуттів у межах якого-небудь суспільства, які він називає “колективною свідомістю”, а загальні напрями волі – “колективною волею”. Ці поняття є вираженням збігу духовних властивостей індивідів і їх фактичної взаємодії.

Узагальнюючи тези концепції психології народів, слід зауважити, що її центральною проблемою була природа відносин між особистістю та суспільством (спільнотою). Психологія народів здійснювала порівняльні історичні дослідження реальних продуктів суспільної (або колективної) взаємодії – таких, як мова, міфи, звичаї; це – культуральна соціальна психологія, в якій найважливішим завданням було вивчення мови. Саме про створення цієї нової науки говорив Е. Дюркгайм (щоправда, пропонуючи назвати її просто соціальною психологією). Він писав: “У будь-якому суспільстві існує певна кількість спільних ідей і почуттів, які передаються від покоління до покоління і забезпечують одночасно єдність і спадкоємність колективного життя. Такими є народні легенди, релігійні традиції, політичні вірування, мова тощо. Всі ці явища психологічного порядку, але вони не належать до індивідуальної психології, оскільки виходять далеко за межі індивіда. Вони повинні бути об’єктом спеціальної науки, яка покликана їх описувати й виявляти їхні особливості. Цю науку можна було б назвати соціальною психологією. Це те, що німці (Лацарус і Штайнталь. – *І. Д.*) назвали *Voelkerpsychologie*” [5, с. 190].

Можна сказати, що ця теорія була описовою, а не експериментальною, тобто психології народів не вистачало практичних методик і досліджень.

Серед теорій психології народів слід вирізнити також концепцію французького вченого Густава Лебона (1841–1931), який наприкінці ХІХ ст. проголосив основним завданням етнопсихологічних досліджень опис душевної організації історичних рас і визначення залежності від неї історії народу, його цивілізації. Всі явища суспільного життя Лебон пояснював станом “расової душі”, яку він вважав так само стійкою, як анатомічна організація раси [6].

У праці “Психологічні закони еволюції народів” (1894 р.) він дійшов висновку, що доля людства вирішується не за допомогою інституцій, створених волею людини, а через спільну свідомість народів. Лебон зауважує, що, наприклад, французька нація, яку складають окремі народності (пиккардійці, фламандці, бургундці, гасконці, бретонці, провансальці) і яка має дуже багато різних ідей і почуттів, могла об’єднатися в єдину французьку націю завдяки усвідомленню спільних ідей, вірувань, національних інтересів тощо.

Походження теорії Лебона пов’язують з двома чинниками кінця ХІХ ст.: піднесенням “революційного руху мас” і колоніальними прагненнями європейської буржуазії. Деякі фахівці стверджують, що ідеї, які обстоював французький соціальний психолог, “було оприлюднено в серії італійських і французьких публікацій ще до

1895 р., але Лебон популярно виклав їх у своєму бестселері, не посилаючись на справжніх авторів” [4, с. 33].

На думку Лебона, історія кожного етносу залежить від перетворення душі народу, яке зумовлює перетворення установ, вірувань, мистецтва. Урядові та державні установи “становлять тільки наслідок необхідностей, на які воля одного покоління не може чинити жодного впливу. Для кожної раси і для кожної фази розвитку цієї раси наявні умови існування, почуттів, думок, поглядів, спадкових впливів, які припускають одні установи і унеможливають інші” [6, с. 74].

Фізіологічні, анатомічні та психологічні відмінності між народами ведуть до непорозуміння і конфліктів між ними. Кожен народ, стверджував Лебон, має свою невидиму душу, яка виражається в його житті, мистецтві та суспільних інституціях.

Лебон, як і Вундт, використовує поняття “душа народу”, під якою розуміє сукупність моральних та інтелектуальних особливостей. Така сукупність є синтезом усієї минувшини народу, спадщиною всіх його предків і спонукою його поведінки. Душі різних народів набувають особливостей внаслідок повільних спадкових непомітних змін. Французький учений вказує на той факт, що психологічні особливості виявляють те, що обґрунтовано називають національним характером, який утворює узагальнений тип, і це дає можливість визначити особливості того чи того народу. Індивідуальні відмінності рідко повторюються, а тому й непомітні для нас; тож, на думку Лебона, ми не тільки вміємо розрізняти з першого погляду англійця, італійця, іспанця, але починаємо помічати в них певні моральні та інтелектуальні особливості, які становлять їхні визначальні риси.

Лебон – прихильник біологічної детермінації психіки, проповідник теорії ієрархії “рас”:

“Я досліджую утворення і душевний устрій історичних рас, тобто штучних рас (національностей. – *І.Д.*), утворених в історичні часи випадковостями завоювань, імміграцій і політичних змін, і постараюся довести, що наслідком цього душевного устрою є їхня історія” [6, с. 17–18].

Слід зазначити, що під расою Лебон розумів як національність, так і значніші об’єднання. Згідно з його теорією, геополітичну структуру європейської цивілізації утворено з трьох елементів: “народів англосаксонської раси” (США і Велика Британія), “народів латинської раси” (Франція, Італія та Іспанія) й “народів германської раси” (Німецька імперія і, частково, Австро-Угорщина). Говорячи про “боротьбу рас”, він наголошує, що між вищими расами

Заходу відбувається набагато жорсткіша конкуренція, аніж між європейськими та неєвропейськими народами.

Людина не може змінювати за своїм бажанням почуття і вірування, які нею керують, адже суєтні хвилювання окремих особистостей пояснюють завжди впливом законів спадковості. Долею народу керують більшою мірою попередні покоління, ніж ті, хто живе. Першорядними французький мислитель вважає деякі “врожені уявлення”, тобто несвідомі стереотипи світосприйняття, які властиві всім членам певної етнічної спільноти. Говорячи про класифікацію народів, Лебон зауважує, що її підґрунтям не можуть слугувати ні мова, ні середовище, ні “політичні групування”. Таким підґрунтям може бути тільки психологія, оскільки саме вона показує, “що за установами, мистецтвом, віруваннями, політичними переворотами кожного народу знаходяться відомі моральні та інтелектуальні особливості, які зумовлюють його еволюцію” [6, с. 21].

Зрозуміло, що деякі аргументи французького вченого з позицій представника епохи ХХІ ст. сприймаються як недостатньо обґрунтовані. Так, розглядаючи головні психологічні ознаки рас, він поділяє всі раси на чотири типи:

- первісні (немає жодних слідів культури) – австралійські аборигени;
- нижчі (не піднімалися вище варварського рівня культури) – Лебон зараховує сюди чорношкірих як найхарактерніших представників;
- середні (створили високі типи цивілізацій, що їх змогли перевершити тільки європейці) – китайці, японці й семітські народи;
- вищі – індоевропейські народи.

Між цими групами неможливе жодне злиття або взаємопроникнення, оскільки їх психологічні структури ніколи не зможуть взаємодіяти. Характер, вольові риси людей Лебон оцінює вище, ніж розумові здібності (як і в ученні А. Шопенгауера). Розумові здібності ніяк не пов’язані з типом раси (вони можуть легко змінюватися під впливом виховання), раси відрізняються тільки характером. Відкриття розуму легко передаються між народами, властивості характеру – ніколи.

У праці пізнішого періоду “Психологія соціалізму” французький учений уже не так упевнено говорить про перевагу “вищих” рас. Зокрема, Лебон вказує на стрімкий прорив країн Сходу, “раси” яких створюють дедалі більшу конкуренцію для народів Заходу: “народи Сходу почали виробляти один за одним усі європейські продукти і

завжди за умов такої дешевизни, що будь-яка боротьба з ними стає неможливою” [7, с. 274].

На формування психогенезу народу, на думку Лебона, визначальний вплив має усвідомлення спільних ідей, національних інтересів, загальних вірувань, оцінки соціальних ситуацій. Більшість індивідуумів певного народу завжди наділена певною кількістю загальних психологічних особливостей. Індивідуальна свідомість кожної особистості, трансформуючись у свідомість всього народу, стає важливою складовою формування психогенезу сучасних націй.

Питання, які порушив Лебон, зокрема: як формується загальна національна мета і як з нею співвідноситься мета індивідуальна, залишаються визначальними для етнопсихологічного вивчення групової діяльності людей різних національностей.

Отже, у психології народів вивчення особистості здійснювалося крізь призму соціокультурної спільності. Її фундатори (В. Вундт, М. Лацарус, Г. Лебон, Г. Штайнталь) пояснювали людину, ґрунтуючись на соціально-психологічній характеристиці народу.

Список використаних джерел

1. Будилова Е. А. Социально-психологические проблемы в русской науке / Е. А. Будилова. – М.: Наука, 1983. – 232 с.
2. Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт // Преступная толпа / [сост. А. К. Боковиков]. – М.: Институт психологии РАН, Изд-во “КСП+”, 1998. – С. 195–308.
3. Вундт В. Очерк психологии / В. Вундт. – М.: Тип. И. Н. Кушнерев и К, 1897. – 388 с.
4. Грауманн К. Введение в историю социальной психологии / К. Грауманн // Перспективы социальной психологии / [под ред. М. Хьюстона, В. Штребе, Д. М. Стефенсона]. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 23–44.
5. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 350 с.
6. Лебон Г. Психология народов / Г. Лебон // Психология толп / [сост. А. К. Боковиков]. – М.: Институт психологии РАН, Изд-во “КСП+”, 1998. – С. 14–121.
7. Лебон Г. Психология социализма / Г. Лебон. – СПб.: Макет, 1996. – 544 с.
8. Летописи русской литературы и древности [Текст] / Н. С. Тихонравов. – М.: Типография Грачева и комп., 1859. – Книга вторая. – 204 с.
9. Мысли о народной психологии // Филологические заметки. Журнал исследований, рассуждений, наблюдений и критики

по русскому языку и словесности / [изд. А. Хованский]. – Воронеж: Типография В. Гольдштейна, 1864. – Вып. 1–2. – С. 83–102.

10. Penniman T. K. A Hundred Years of Anthropology / T. K. Penniman. – London: William Morrow, 1974. – 397 p.

The article made an attempt to analyze the descriptive stage of formation of ethnic psychology as a science.

Keywords: folk psychology, M. Lazarus, G. Steinthal, W. Wundt, G. Lebon.

Отримано: 5.02.2012 р.

УДК 159.938.362: 159.947.5

А.Е.Демерс

Особенности психотерапевтической работы з опором клиента в теориях реактивности, конструктивизму та інших підходах

У статті представлено теоретичні та емпіричні засади терапевтичної роботи з опором клієнта у теоріях реактивності та конструктивізму. Виділені чотири параметри, за якими розглянутий даний феномен: яким змінам чиниться опір, яка поведінка його супроводжує, чому відбувається опір, як у терапевтичних підходах та теоріях працюють з цим феноменом. Було зроблено психотерапевтичне узагальнення за вищезазначеними параметрами для наступних підходів: психоаналітичного, когнітивно-поведінкового, гуманістично-експериментального, сімейних систем та теорій реактивності і конструктивізму.

Ключові слова: психоаналітичний підхід, когнітивно-поведінковий підхід, гуманістично-експериментальний підхід, підхід сімейних систем, теорія реактивності, опір, теорія конструктивізму.

В статье представлены теоретические и эмпирические основы терапевтической работы с сопротивлением клиента в теориях реактивности и конструктивизма. Выделены четыре параметра, на основании которых рассматривается данный феномен: какие изменения вызывают сопротивление, какое поведение его сопровождает, почему происходит сопротивление, как в терапевтических подходах и современных теориях работают с феноменом. Было сделано обобщение по вышеупомянутым